

ПЛАГІАТ ЯК ФОРМА АКАДЕМІЧНОГО ШАХРАЙСТВА

Плагіат – основа кожної літератури,
за винятком найпершої, про яку, втім, нічого не відомо.
Жюль Жирарден

Постановка проблеми й обґрунтування її актуальності

У сучасному світі плагіат є явищем досить широко розповсюдженим в різних сферах суспільства. Але найбільшого розповсюдження це явище набуло серед академічної спільноти, багато представників якої є беззастережними шанувальниками плагіату.

Позиція держави щодо плагіату в науковій сфері полягає у тому, що наявність чи відсутність плагіату у роботах науковців повинна визначатися шляхом проведення спеціальних експертиз. Але питання протидії плагіату знаходиться не тільки в правовій площині, оскільки академічний плагіат не завжди є порушенням авторських прав третіх осіб, а є звичайним обманом колег та наукової спільноти в цілому. Наразі ж питання «чистоти» наукової продукції найчастіше залишається на совісті її автора. Однак проблема визначення основних причин виникнення явища плагіату у наукових роботах та виявлення можливих шляхів його усунення потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу

Юридичне визначення терміна «плагіат» з'явилося в українських нормативних документах вперше 2001 року в новій редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права» [1].

Плагіат – привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора [2].

Поняттю академічного плагіату у наукових дослідженнях достатньо складно дати вичерпне визначення, бо воно включає в себе багато аспектів, починаючи з неправомірного використання цитат та фрагментів тексту сторонніх авторів, і закінчуючи крадіжкою чужих наукових праць та привласненням наукових ідей та відкриттів.

Закон України «Про освіту» (п.4, статті 42) дає таке визначення академічного плагіату – це оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства»[3].

11 серпня 2015 р. набрав чинності Наказ Міністерства освіти України від 14 липня 2015 р. № 758 «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів», який зобов'язав вищі навчальні заклади оприлюднювати на своїх сайтах дисертації, прийняті до захисту. Розміщення дисертацій і відгуків опонентів у вільному доступі на офіційних сайтах ВНЗ та наукових установ дає змогу перевіряти дисертаційні роботи на наявність плагіату.

Плагіат можна поділити на три основні типи:

- копіювання чужої роботи (як без, так і з відома) та оприлюднення її під своїм іменем;
- представлення суміші власних та запозичених в інших аргументів без належного цитування джерел (компіляція);
- перефразування чужої роботи без належно оформленого посилання на оригінального автора або видавця (рерайт) [4].

Останній з типів, рерайт, за умови якісного його виконання, на сьогодні важко виявити програмами антиплагіату.

Дослідники явища плагіату вважають, що «На сьогодні єдине, що можна протиставити культурі «cutting and pasting» це творчість та сталі практики академічної культури, бо ані санкції, ані різні форми контролю в суспільстві, що практикує «репост» частіше ніж цитування першоджерел, не є дієвими...

...На розвиток і поширення різних форм плагіату впливають, з одного боку, відсутність чіткого розуміння та уніфікованих норм щодо інтелектуального запозичення в академічному просторі, а з іншого – відсутність навичок щодо академічного письма та роботи з інформацією що повинні формуватися ще в середній школі.» [5].

Навчальними програмами більшості західних університетів передбачено навчання написанню дослідницьких робіт, опанування навичками використання літератури та формування у студентів поняття плагіату шляхів і його уникнення. Зарубіжні науковці пропонують поділ плагіату на навмисний та ненавмисний і визначають для кожного окремих вид дисциплінарних стягнень.

Популярним інтернет-ресурсом про плагіат є сайт TurnItIn (<http://www.turnitin.com>), автори якого наводять визначення, що запропоноване у словнику Merriam-Webster. За цим словником, «здійснювати плагіат» означає: 1) вкрати ідею або слова іншої людини і видати їх як свої власні; 2) використовувати результати праці іншої людини без вказівки джерела, звідки вони запозичені; 3) вкрати літературний твір і 4) представляти вже існуючу ідею (або продукт) як нову і оригінальну.

Закон України «Про вищу освіту» визначає як «академічний плагіат» явище оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства [6].

Однією з головних вимог до якості наукової продукції є її оригінальність. Оригінальність тексту - це поняття, протилежне плагіату. Чим більше плагіату в тексті, тим менше його оригінальність і навпаки - чим менше плагіату, тим унікальність даного тексту вища.

Однак, автори для написання своїх наукових робіт часто використовують матеріали, напрацьовані іншими дослідниками. Згідно з Законом України «Про авторське право і суміжні права» [7], таке використання матеріалів вимагає зазначити авторів ресурсу, робити на них посилання і вказувати першоджерела. Проте іноді буває важко визначити, чи є новизна у створеному тексті, і чи не є він передруком уже опублікованих творів або їх частин. Для з'ясування цього питання використовують спеціальні засоби пошуку плагіату – системи антиплагіат.

Під антиплагіатом ми розуміємо програмно-апаратний комплекс для перевірки текстових документів на наявність запозичень з відкритих джерел в мережі Інтернет і інших джерел. У статті [8] автор Лупаренко Л.А. подає ґрунтовний аналіз програмних рішень для виявлення рівня плагіату в наукових роботах.

Використання систем антиплагіату рекомендовано в якості автоматизованого засобу боротьби з плагіатом для вдосконалення внутрішнього контролю якості індивідуальних робіт студентів та науковців, а також в рамках впровадження типової моделі системи якості освітніх та наукових установ.

Деякі ВНЗ затверджують власні «Положення про запобігання академічному плагіату», в яких виділяють свої різновиди плагіату та визначають їх більш детально. Але наразі як серед викладачів так і серед студентів існує достатньо високій рівень толерантності щодо плагіату. Взагалі, студенти говорять про «допустимий відсоток плагіату», тобто навіть не виникає припущення, що є можливим написати роботу, не вдаючись до плагіату.

Що ж до явища плагіату у роботах науковців, то серед найбільш значущих причин, які спонукають дослідників вдаватися до плагіату, виділяють такі:

- зростання вимог до обсягів публікування дослідниками наукової продукції та її рейтингів;
- недостатній рівень комп'ютерної грамотності дослідника, що не дозволяє йому за допомогою спеціальних програм виявляти плагіат у досліджуваних текстах;
- зростаюча толерантність академічної спільноти до явища плагіату.
- низький рівень мотивації та професіоналізму науковця, відсутність у них зацікавленості;
- відсутність чітких вимог щодо оцінки унікальності текстів наукових робіт.

У ВНЗ та наукових установах для боротьби із плагіатом зазвичай пропонується використання спеціального інструментарію типу Advego Plagiatus, Etxt Antiplagiat або Anti Plagiarism, проте жодна з цих систем не сертифікована МОН України. Зазвичай методом перевірки унікальності тексту є використання безкоштовних сервісів для перевірки на плагіат, які мають істотні обмеження, або використання пошукових систем, у які вводяться фрагменти тексту.

Поряд із питанням запобігання плагіату часто використовується поняття академічної доброчесності, яке означає, що в процесі навчання чи досліджень, студенти, викладачі та науковці керуються, передусім, принципами чесності, чесною працею та навчання. Плагіат, списування, несанкціоноване використання чужих напрацювань є неприйнятним і жодним чином не толеруються в спільноті [9].

Стаття 42 нової редакції Закону України «Про освіту» [10] визначає «академічну доброчесність» як сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Закон визначає ряд положень щодо правил дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками, а саме:

- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;
- контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти;
- об'єктивне оцінювання результатів навчання.

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Порушенням академічної доброчесності вважається:

- академічний плагіат - оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;
- самоплагіат - оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;

- фабрикація - вигадування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;
- фальсифікація - свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;
- списування - виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;
- обман - надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування;
- хабарництво - надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі;
- необ'єктивне оцінювання - свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти.

Законом визначається також відповідальність за порушення академічної доброчесності. За порушення академічної доброчесності педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники закладів освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності:

- відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання;
- позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання;
- відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії;
- позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади.

Для здобувачів освіти, що порушили правила дотримання академічної доброчесності, Законом передбачено притягнення до такої академічної відповідальності:

- повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо);
- повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми;
- відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту);
- позбавлення академічної стипендії;
- позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання.

Види академічної відповідальності (у тому числі додаткові та/або деталізовані) учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності визначаються спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти, що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти в частині їхньої відповідальності.

Порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності визначається уповноваженим колегіальним органом управління закладу освіти з урахуванням вимог цього Закону та спеціальних законів.

Кожна особа, стосовно якої порушено питання про порушення нею академічної доброчесності, має такі права:

- ознайомлюватися з усіма матеріалами перевірки щодо встановлення факту порушення академічної доброчесності, подавати до них зауваження;
- особисто або через представника надавати усні та письмові пояснення або відмовитися від надання будь-яких пояснень, брати участь у дослідженні доказів порушення академічної доброчесності;

- знати про дату, час і місце та бути присутньою під час розгляду питання про встановлення факту порушення академічної доброчесності та притягнення її до академічної відповідальності;
- оскаржити рішення про притягнення до академічної відповідальності до органу, уповноваженого розглядати апеляції, або до суду.

Форми та види академічної відповідальності закладів освіти визначаються спеціальними законами.

За дії (бездіяльність), що цим Законом визнані порушенням академічної доброчесності, особа може бути притягнута до інших видів відповідальності з підстав та в порядку, визначених законом [10].

У листі МОН Лист МОН № 1/9-565 від 26.10.17 року «Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти» йдеться про необхідність розроблення відповідної нормативно-правової бази (кодекси, положення, правила, пам'ятки тощо) із забезпеченням виконання усіх норм статті 42 Закону України «Про освіту». Також зазначається про те, «...що виявлення в поданій до захисту дисертації (науковій доповіді) академічного плагіату є підставою для відмови у присудженні наукового ступеня» [11].

Висновки

Ідеальне дотримання норм академічної доброчесності передбачає уникнення будь-якого виду плагіату, проте зрозуміло, що ненавмисного плагіату дуже важко уникнути, а з навмисним потрібно боротись із використанням різних методів. Хоча головним принципом у цій боротьбі має бути не покарання, а різке, остаточне неприйняття академічним середовищем плагіату як явища.

Ефективним механізмом для дотримання норм академічної доброчесності та боротьби з плагіатом у наукових роботах, на нашу думку, може бути створення спеціальних підрозділів та комісій, на які буде покладений контроль за дотриманням норм академічної етики. Також ефективним чинником зростання рівня академічної етики є підвищення рівня комп'ютерної грамотності науковців, різке засудження явищ плагіату та самоплагіату усією академічною спільнотою та окреслення чітких та усталених вимог щодо оцінки унікальності текстів наукових праць.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.; Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005. С. 977.
3. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page3>.
4. Плагіат. Визначення поняття. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Плагіат>.
5. Що потрібно знати про плагіат: посібник з академічної грамотності та етики для «чайників». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://library.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/biblio/PDF/books_ac-gr.pdf.
6. Закон України «Про вищу освіту». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
7. Закон України «Про авторське право і суміжні права». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
8. Лупаренко Л.А. Інструментарій виявлення плагіату в наукових роботах: аналіз програмних рішень. Інформаційні технології і засоби навчання, 2 (40). стор. 151-169. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1050>.

9. Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP). [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.americancouncils.org.ua/uk/pages/34/Strengthening%20Academic%20Integrity%20in%20Ukraine%20Project%20\(SAIUP\).html](http://www.americancouncils.org.ua/uk/pages/34/Strengthening%20Academic%20Integrity%20in%20Ukraine%20Project%20(SAIUP).html)
10. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
11. Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти. Лист МОН № 1/9-565 від 26.10.17 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/57798/.